

Karta

Kaukasusregionen i Sovjetunionens sista år

©Albert Vamling

Anmärkningar

Kartan visar Kaukasusregionen i Sovjetunionens sista år. Notera att den autonoma republiken Tjetjenien-Ingusjetien delades upp i slutet av 1991 i republikerna Tjetjenien och Ingusjetien.

Huvudstaden i Nordossetien ändrade namn 1990 från Ordzjonikidze till det tidigare namnet Vladikavkaz.

AO betecknar "Autonom oblast" eller "Autonomt område".

Inledning

I antologin "Vi såg sammanbrottet" berättar en grupp svenska och danska forskare om sina erfarenheter från resor, studiebesök och fältarbete i Kaukasus-regionen under Sovjetväldets sista år och tiden kring sammanbrottet.

Juldagen 1991 lade Michail Gorbatsjov ner sitt ämbete som Sovjetunionens president. Den stat han varit ledare för sedan 1985, först som generalsekreterare för Sovjetunionens kommunistparti och från 1990 även som president, existerade inte längre. Sovjetunionen hade upprättats 1922 på ruinerna av det ryska imperiet och kom till att omfatta ungefär samma territorium. Nådstöten kom 8 december 1991 då ledarna för Ryssland, Vitryssland och Ukraina möttes i Minsk och kom överens om att upprätta Oberoende Staters Samväld (OSS).

Ur det som i nästan 70 år varit en samlad stat – och supermakt – uppstod (eller återuppstod) 15 nya självständiga stater. Kalla kriget och rivaliserandet mellan stormakterna USA och Sovjetunionen tog slut. Det bi-polära internationella systemet upphörde och världen blev "uni-polär" – åtminstone för en tid. Västliga marknadsaktörer strömmade till för att utnyttja – eller hjälpa till med att stabilisera – det ekonomiska kaos som följde på den socialistiska planekonomins sammanbrott. Kulturella, sociala och 'vanliga' mänskliga kontakter blev möjliga utan sovjettidens reserestriktioner, telefonavlyssningar, censur och rapportering till KGB.

Då Sovjetunionen började öppnas upp under Gorbatsjovs nya politiska linje med *glasnost* (öppenhet) och *perestrojka* (omstrukturerings) på 1980-talet öppnades också nya möjligheter för forskare och journalister att resa ut och göra reportage eller fördjupa sig i fältstudier på platser långt utanför de två huvudstäderna Moskva och Leningrad (idag St. Petersburg). Kaukasusområdet var liksom Baltikum ett utkantsområde i Sovjetunionen, men just dessa två regioner skulle få stor betydelse i den reformprocess som Gorbatsjov påbörjade 1985 och som sex år senare resulterade i sovjetstatens upplösning. Författarna i antologin berättar om hur det var att resa i och arbeta som fältforskare i Sovjetväldets utkant och om de politiska processer de blev ögonvittnen till. Medverkande är statsvetaren Ib Faurby, kulturgeografen Lars Funch Hansen, minoritetsforskaren Helen Krag, slavisten Märta-Lisa Magnusson, historikern och iranologen Søren Theisen och språkvetaren Karina Vamling. De har alla sedan dess följt utvecklingen i Kaukasusregionen på nära håll genom kampen för självständighet, krig och etnopolitiska konflikter.

Författarna berättar om sina observationer och upplevelser i Kaukasusområdet under den dynamiska och turbulenta period som förde fram till Sovjetunionens sammanbrott och åren strax efter. Artiklarna är baserade på material insamlat under resor och fältarbeten i både södra och norra Kaukasus. I sina bidrag berättar författarna om de nya självständighetsrörelserna i Kaukasus och ökade spänningar med Moskva, om hur de sovjetiska strukturerna på olika nivåer bröts ned och nationella kulturer fick ökad betydelse. De skildrar hur förmoderna traditioner fortfarande spelar roll trots sovjetisk modernisering, beskriver kulturella särdrag och likheter och iakttar även fördjupade etniska motsättningar. Kaukasusregionen var visserligen en perifer region i Sovjetunionen men spelade en viktig roll i unionens gradvisa upplösning och sammanbrott i december 1991.

Före Sovjetunionens sammanbrott 1991 var det inte många utanför specialistkretsar som hade hört om Kaukasus. Det var få som visste att det i södra Sovjetunionen, på sydsidan av Kaukasusbergen, fanns tre sovjetiska unionsrepubliker: Armenien, Azerbajdzjan och Georgien. Ännu färre var det som kände till att det innanför dessa unionsrepubliker fanns en rad autonoma republiker och områden, och att det också fanns sådana på norra sidan av Kaukasusbergen, innanför Ryska rådsrepubliken (RSFSR). I dag är namn som Abchazien, Sydossetien, Nagorno-Karabach och Tjetjenien kända långt utanför specialistkretsar. Inte minst är detta på grund av att de också är förknippade med krig och konflikt. Efter Sovjetunionens sammanbrott 1991 har Kaukasusområdet varit skådeplats för 7 av i allt 10 väpnade konflikter i det post-sovjetiska området.

I de ca. 70 år Sovjetunionen existerade gick kontakterna och kommunikationen med omvärlden via unionshuvudstaden Moskva och informationsflödet från och till Kaukasus var begränsat. Inte bara av den allmänt gällande sovjetiska censuren utan också för att området geografiskt var och politiskt hade förvandlats till ett periferiområde i förhållande till Moskva. Västliga korrespondenter som var stationerade i Moskva gjorde utflykter till periferin mest om det hände något spektakulärt

Men inte heller då Sovjetunionen började knaka i fogarna mot slutet av 1980-talet var Kaukasus särskilt framträdande i västlig informationsförmedling. Den mediala uppmärksamheten var riktad mot Moskva och president Gorbatsjovs reformprogram; den dramatiska händelseutvecklingen i Östeuropa, där den ena sovjetstyrda kommunistregimen efter den andra föll; Berlinmurens fall, Tysklands återförening, självständighetsrörelserna i Baltikum och maktkampen i Moskva under de sista turbulenta månaderna av Sovjetunionens existens.

Omvärlden visste mera om Kaukasus före sovjetstatens upprättande 1922 än efter. Utforskningen av Kaukasusregionen har långa rötter bland skandinaviska upptäcktsresande och forskare. Under 1800-talet och fram till 1920-talet var intresset stort för regionen och det skrevs många skildringar och studier. Några namn att nämna är Sven Hedin, Hans Kaarsberg, Knut Hamsun, Fridtjof Nansen, Olof Lange, Elisabet Anholm, Anton Stuxberg.

Under åren direkt efter Ryska revolutionen 1917 riktades internationell uppmärksamhet mot Kaukasus, då tre självständiga stater uppstod i kölvattnet av Ryska imperiets sammanbrott: Armenien, Georgien och Azerbajdzjan. Självständigheten blev dock kortvarig. Alla tre staterna inlemmades 1922 i Ryska imperiets efterföljarstat Sovjetunionen. Därefter blev områdets möjligheter till kontakt med omvärlden begränsade.

Men på 1980-talet fanns alltså flera forskare på bägge sidor om Öresund som intresserade sig för Kaukasus, denna speciella region där Europa och Asien möts, ett svårtillgängligt och strategiskt viktigt bergsområde mellan Svarta och Kaspiska havet, som romare, perser, araber, turkar och ryssar i århundraden kämpat om herraväldet över.

Kaukasusforskningen i Öresundsregionen

Flera forskarnätverk och centrumbildningar i Öresundsregionen har fokuserat just på Kaukasusregionen. Tidigast ut var *Dansk Selskab for Kaukasusforskning* i Köpenhamn, som bildades 1997 med syfte att stimulera forskning och upplysning om Kaukasus. 2005 bildades *Centrum för Kaukasusstudier vid Öresundsuniversitetet* och 2016 inrättades forskningsplattformen *Russia and the Caucasus Regional Research* (RUCARR) vid Fakulteten för Kultur och samhälle (KS), Malmö universitet. Forskarna som var aktiva inom *Dansk Selskab for Kaukasusforskning* utgav 2003 antologin *Korsvej og minefelt. Kultur og konflikt i Kaukasus*. Undervisning i georgiska språket bedrivs sedan 2001 och kurser i Kaukasusstudier som områdesstudier ges sedan 2010 vid Malmö universitet. Flera doktorsavhandlingar inom Kaukasusregionens kultur, språk och samhälle har producerats vid olika lärosäten i Öresundsregionen, som fortfarande spelar en framträdande roll i forskning och undervisning kring Kaukasus i en såväl nationell som europeisk kontext.

* * * *

Slutligen några ord om bokens utformning och terminologi. Artiklarna är skrivna på svenska och danska, vilket bidrar till en mer personlig framställning.

Det speglar även den transnationella svensk-danska forskningsmiljön i Öresundsregionen. Fotona i artiklarna är originalbilder tagna av författarna under vistelser i regionen vid tiden kring Sovjetunionens sammanbrott. Artiklarna innehåller många ryska namn och namn på regionala språk. Bidragen som är skrivna på svenska och danska följer respektive nationella principer för återgivning av ryska namn, med undantag för vissa internationellt väletablerade namnformer. Detta innebär att ett och samma namn kan förekomma i olika former i de olika artiklarna. Kaukasusregionen benämns *Kaukasus* i boken (och inte *Kaukasien*), vilket därmed betecknar både regionen och bergskedjan som har gett regionen dess namn. Utifrån ett ryskt och sovjetiskt perspektiv användes ofta *Transkaukasien* (dvs. “Kaukasien på andra sidan”) som benämning på regionen söder om Kaukasusbergen. I artiklarna används *Sydkaukasus* respektive *Nordkaukasus*.

Märta-Lisa Magnusson och Karina Vamling

November 2021